

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

**SOME ASPECTS OF THE LEGALITY OF HUMAN RIGHTS RESTRICTIONS
DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE**

В статті розглянуто актуальну проблематику правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану, особливо в контексті повномасштабного вторгнення, розпочатого 24 лютого 2022 року. Автори висвітлюють важливі аспекти правової регламентації обмежень у ситуаціях військового конфлікту. Основна увага приділяється необхідності збалансованого та обґрунтованого підходу до обмеження прав людини органами публічної влади, з урахуванням дотримання принципу пропорційності. Окрім цього, стаття висвітлює важливість належного контролю за дотриманням прав людини в умовах воєнного стану та можливості притягнення до відповідальності тих, хто порушує ці права. Автори аналізують можливі шляхи забезпечення захисту прав людини навіть у надзвичайно складних умовах збройного конфлікту. Наголошено, що для визначення законності обмежень прав і свобод особи в умовах воєнного стану необхідно використовувати трискладовий тест, який має три елементи: 1. Законність: Обмеження прав людини повинно ґрунтуватися на чіткому законі. Проста наявність нормативно-правового акту, навіть якщо це «закон», не гарантує автоматичної легітимності обмеження. Як наголошує Європейський суд з прав людини, закон повинен бути доступним для громадян та відповідати принципу верховенства права. 2. Легітимна мета: Обмеження повинно мати визначену мету. Особливу увагу потрібно приділити відповідності обраного заходу до мети. 3. Пропорційність: Обмеження повинно бути пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Під час запровадження воєнного стану органи публічної влади повинні чітко визначити, які конкретно права можуть бути оптимально обмежені для досягнення мети. Зроблено висновок, що державна влада в умовах воєнного стану може обмежувати права та свободи людини. Ці обмеження повинні бути чітко визначеними та тимчасовими та відповідати трискладовому тесту. Мета обмежень прав людини – це баланс інтересів між особою, суспільством і державою. Під час воєнного стану цей баланс є особливо важливим, оскільки держава має більші повноваження для обмеження прав людини. Однак важливо, щоб ці обмеження були законними та пропорційними.

Ключові слова: *трискладовий тест, права людини, обмеження прав людини, воєнний стан, збройний конфлікт, заходи воєнного стану.*

The article examines the topical issue of the legality of restricting human rights under martial law, especially in the context of the full-scale invasion that began on February 24, 2022. The author highlights important aspects of the legal regulation of restrictions in situations of military conflict. The main attention is paid to the need for a balanced and justified approach to the restriction of human rights by public authorities, taking into account the principle of proportionality. In addition, the article highlights the importance of proper monitoring of the observance of human rights under martial law and the

© ЩЕРБАНЮК О.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри процесуального права (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), професор (Вільнюський університет)

© КОБРИН В.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права (Львівський національний університет імені Івана Франка)

possibility of prosecuting those who violate these rights. The author analyzes possible ways to ensure the protection of human rights even in extremely difficult conditions of armed conflict. It is emphasized that in order to determine the legality of restrictions on a person's rights and freedoms under martial law, it is necessary to use a three-fold test, which has three elements: 1. Legality: Restrictions on human rights must be based on a clear law. The mere existence of a regulation, even if it is a "law", does not automatically guarantee the legitimacy of a restriction. As the European Court of Human Rights emphasizes, the law must be accessible to citizens and comply with the principle of the rule of law. 2. Legitimate purpose: The restriction must have a defined purpose. Particular attention should be paid to the appropriateness of the chosen measure to the goal. 3. Proportionality: The restriction must be proportionate and necessary in a democratic society. During the introduction of martial law, public authorities must clearly define which specific rights can be optimally limited to achieve the goal. It was concluded that the state power in the conditions of martial law can limit human rights and freedoms. These restrictions must be clearly defined and temporary and meet the three-pronged test. The goal of human rights restrictions is a balance of interests between the individual, society and the state. During martial law, this balance is particularly important, as the state has greater powers to restrict human rights. However, it is important that these restrictions are lawful and proportionate.

Key words: *three-part test, human rights, restrictions on human rights, martial law, armed conflict, martial law measures.*

Згідно з статтею 3 Конституції України, держава зобов'язана забезпечувати права людини. Права людини є основою демократичного суспільства і гарантією свободи людини. Держава зобов'язана забезпечувати права людини та відповідальна за їх реалізацію та утвердження [1].

Воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитися» від свого обов'язку забезпечувати права людини. Однак під час війни держава може обмежувати права людини. Але це відбувається тільки, якщо це необхідно для захисту національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Обмеження прав людини повинне бути пропорційним і не повинне порушувати сутність цих прав.

Сучасна теорія прав людини, яка сформована у межах європейської правової культури, передбачає, серед іншого, поділ прав за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. При цьому абсолютними «є такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов» [2, с. 80-81]. Хоча Конституція України передбачає можливість обмеження прав людини, однак це можливо тільки в умовах воєнного або надзвичайного стану. В таких умовах, органи публічної влади мають широкі межі дискреції. Це означає, що вони можуть приймати рішення про обмеження прав людини, але це повинно відповідати вимогам Основного закону.

Конституція України містить перелік прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Це означає, що органи публічної влади не можуть обмежувати такі права, навіть якщо це необхідно для захисту національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Перелік цих прав закріплено у ч. 2 ст. 64 Основного закону [1].

Обмеження прав людини повинні бути пропорційними. Це означає, що вони повинні бути такими, що необхідні для досягнення поставленої мети, і не повинні перевищувати необхідний рівень. Також вони повинні бути тимчасовими.

Ще одним важливим аспектом, який відрізняє законні обмеження прав людини, є те, що заходи, впроваджені органами публічної влади, не можуть порушувати сутність прав людини. Це передбачає недопустимість «довільного втручання в реалізацію належного особі суб'єктивного публічного права від публічної влади або третіх осіб, яке могло б призвести до значних перешкод або навіть повністю унеможливити досягнення цілей, що складають його суть (матеріальні або духовні цінності, захищений інтерес)» [3, с. 7].

Потрібно відзначити, що для визначення законності обмежень прав і свобод особи в умовах воєнного стану необхідно використовувати трискладовий тест, який має три елементи:

1. Законність: Обмеження прав людини повинно ґрунтуватися на чіткому законі. Проста наявність нормативно-правового акту, навіть якщо це «закон», не гарантує автоматичної легітимності обмеження. Як наголошує Європейський суд з прав людини, закон повинен бути доступним для громадян та відповідати принципу верховенства права [4].

2. Легітимна мета: Обмеження повинно мати визначену мету. Особливу увагу потрібно приділити відповідності обраного заходу до мети.

3. Пропорційність: Обмеження повинно бути пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Під час запровадження воєнного стану органи публічної влади повинні чітко визначити, які конкретно права можуть бути оптимально обмежені для досягнення мети.

Принцип правової визначеності, який є однією з основних складових принципу верховенства права, вимагає, щоб обмеження прав і свобод особи було обґрунтованим та реалізовувалося лише в тому випадку, коли воно передбачено відповідними нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до конституції. На цьому наголошує і Конституційний Суд України у рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, де акцентує увагу на тому, що «... обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [5]. Передбаченість обмежень є важливою, оскільки суб'єкт правозастосування може планувати свої дії та передбачити очікуваний результат, як вказано у рішенні Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [6]. Принцип верховенства права спрямований на захист людини та її прав від свавілля держави. Панування верховенства права у державі протилежне свавіллю, широкій дискреційності влади держави/ Верховенство права є механізмом «...забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту прав людини від недовільних дій державної влади», як вказано в згаданому вище рішенні Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [6].

Про критерій обмеження прав акцентує Конституційний Суд України і в рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 вказує, що «...обмеження, пов'язані з реалізацією конституційних прав і свобод, не можуть бути свавільними та несправедливими. Вони мають бути встановлені виключно Конституцією та законами України, мають преслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, а також бути пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець має зобов'язання впровадити таке правове регулювання, яке дозволить досягнути легітимної мети оптимальним чином з найменшим втручанням у реалізацію цього права або свободи та не порушувати сутнісний зміст такого права» [7].

З аналізу норм Конституції України можна зробити висновок, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина встановлюються Верховною Радою України, та Президентом України. Наприклад, Президент України має право ввести воєнний стан, але цей указ повинен бути затверджений Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного закону. Стаття 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (далі – Закон № 389 VIII), передбачає, що в указі голови держави про введення воєнного стану має бути викладений повний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, вказуючи на строк дії цих обмежень [8].

Відповідно до Указу Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, було обмежено конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [9]. Указ Президента України визначає перелік прав і свобод, які можуть бути обмежені під час воєнного стану, шляхом введення заходів воєнного стану, передбачених статтею 8 Закону № 389-VIII.

Після введення воєнного стану в Україні, були утворені обласні та районні військові адміністрації, які відповідають за забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. Одними з перших рішень, що приймалися військовими адміністраціями, були рішення щодо обмеження прав людини і громадянина та встановлення додаткових вимог. Зокрема, на території областей була введена комендантська година, світломаскування, заборона мирних зібрань та ін. Таким чином обмеженню піддалась низка конституційних прав і свобод людини.

Також Конституція України гарантує право на свободу інформації. Однак ця свобода не є абсолютною і може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки. Деякі конкретні обмеження на свободу інформації передбачені статтею 34 Конституції України [1], статтею 6 Закону України «Про інформацію» [10] та пунктом 11 частини 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8].

Обмеження можуть застосовуватися лише у випадках, коли вони є необхідними та обґрунтованими для захисту відповідних інтересів, і не перевищують необхідного обсягу. Вони також

повинні бути прозорими та передбачуваними, забезпечуючи доступ до відповідної інформації. Держава зобов'язана захищати осіб, які поширюють інформацію, від можливих утисків.

Потрібно відзначити, що засобам масової інформації та публічним постачальникам, до чийх слів дослухається суспільство, дозволяється висвітлювати події та надавати інформацію про дії та злочини, здійснювані Російською Федерацією під час війни. Однак використання цього права обмежено в інтересах національної безпеки.

Зокрема, для запобігання розголошенню даних щодо діяльності Збройних Сил України Наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 03 березня 2022 року № 73 затверджено алгоритм взаємодії з представниками засобів масової інформації. В цьому документі також визначено перелік потенційно небезпечної інформації, розголошення якої вплинути на хід війни [11].

До такої інформації можуть належати дані про військові підрозділи, особовий склад, планування операцій, переміщення військ і техніки. Також потрібно відзначити інформацію, яка вказує на пропаганду або спроби виправдання широкомасштабної агресії російської федерації та інші відомості цього характеру.

Також Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 дозволяє обмежити, зокрема, право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Таке впливає із норми статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яка забороняє проведення виборів та референдумів під час воєнного стану. Якщо виборчий процес вже розпочався, його проведення припиняється на період дії воєнного стану з дня введення його Указом Президента [8]. Це необхідно для забезпечення сталості та керованості державного апарату.

Важливо відзначити особливості нормативного регулювання права на працю під час воєнного стану. Згідно зі статтею 43 Конституції України, кожен має право на працю, яка дозволяє заробляти на життя, обирати або погоджуватися з запропонованою працею. Запорукою цього права є заборона примусової праці. Проте, згідно з частиною 3 цієї статті, не вважається примусовою працею військова або альтернативна служба, а також робота призначена за вироком суду або за законами про воєнний або надзвичайний стан [1].

Ці виключення відповідають статті 4 Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Тобто, примусова чи обов'язкова праця не поширюється на службу в армії та у надзвичайних ситуаціях. Аналізуючи статтю 8 Закону № 389-VIII. Тому під час воєнного стану може бути введена трудова повинність для працездатних осіб з метою виконання оборонних завдань. Крім того, такі особи можуть бути залучені до суспільно корисних робіт на підтримку Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів у порядку визначеному законодавством [8].

Окрім вищезазначеного обмеження права на працю, варто відзначити, що в умовах воєнного стану можуть відбуватися зміни у профільному законодавстві про працю. З метою деталізації регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [12]. Цей закон діє під час воєнного стану і встановлює особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій різних форм власності та осіб, які працюють за трудовим договором у період дії воєнного стану. Цим Законом встановлюються обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, відповідно до статей 43 та 44 Конституції України.

Стаття 44 Конституції України гарантує реалізацію права на страйк для захисту економічних та соціальних інтересів працівників. Заборона страйку може бути встановлена лише на підставі закону. Зазначений вище Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не містить прямої заборони страйку, але визначає обмеження відповідно до статті 44 Основного Закону України. Пряму заборону проведення страйків встановлює стаття 19 Закону № 389-VIII.

Необхідно також проаналізувати нормативно-правове регулювання обмежень права на освіту в умовах воєнного стану, яке є умовним. У перші дні військової агресії Російської Федерації здобувачі освіти втратили можливість навчатися. У рамках своїх повноважень Міністерство освіти та науки України може коригувати умови навчального процесу, видаючи відповідні накази чи рекомендації з метою забезпечення сталості та безперервності навчального процесу.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вніс зміни до Закону України «Про освіту», а саме додав статтю 57-1, що регулює державні гарантії під час воєнного стану. Зокрема, ця стаття гарантує «здобувачам освіти, працівникам закладів освіти,

установ освіти, наукових установ, під час воєнного стану: організацію навчального процесу у дистанційній або іншій безпечній формі, збереження виплати стипендій, місце проживання та харчування (якщо потрібно)» [13]. Забезпечення цих гарантій покладено на органи виконавчої влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, освітні та наукові установи та їх засновників.

Отже, державна влада в умовах воєнного стану може обмежувати права та свободи людини. Ці обмеження повинні бути чітко визначеними та тимчасовими та відповідати трискладовому тесту. Мета обмежень прав людини – це баланс інтересів між особою, суспільством і державою. Під час воєнного стану цей баланс є особливо важливим, оскільки держава має більші повноваження для обмеження прав людини. Однак важливо, щоб ці обмеження були законними та пропорційними.

Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну воєнне законодавство було суттєво деталізовано та регламентовано для того, щоб забезпечити баланс між приватними і публічними інтересами. Важливо, щоб ці обмеження були чітко визначеними та прозорими, та громадяни знали, що від них очікується під час воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кучук А. М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
3. Савчин М. В. Права людини в умовах екстраординарних обставин. *Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист* : матеріали III Всеукр. науково-практ. конф., м. Київ, 3 груд. 2015 р. Київ, 2015. С. 6–11.
4. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : Рішення Євросуду з прав людини від 09.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» : Рішення Конституц. Суду України від 29.06.2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : Рішення Конституц. Суду України від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституц. Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 09 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 18 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
11. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ від 03.03.2022 р. № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX : станом на 19 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 30.07.2022).
13. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 02 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>